

Idézek egy, az idei évi Szent Gergely napi búcsú után hozzám írt levélből: A szamosújvári "Magyarörmény" (??) vezetők egy TÜNTETŐEN MAGYARELLENES ünnepélyt szerveztek, melyre csupán román (...) rádiót, TV-t, újságírókat hívtak meg. Ez (...) ÁRULÁS.

A szamosújvári ünnepekkel kapcsolatban a bukaresti ARARAT-ban és más közleményekben több cikk jelent meg. Engem most már nem bosszant, hanem egyenesen szórakoztat, mennyi és milyen makacssággal ragaszkodnak (...) olyan személyekhez, akiknek írásából, mint egy reflektor fénye sugárzik az önnemismerés (hogyan finoman fejezzem ki magam). És így tovább, és így tovább oldalakon keresztül.

De hát csodálkozhatunk-e azokon, akiknek "térkép e táj", következésképpen semmi sem drága? Végezetül hadd idézzem *Kölcseyt*, nemzeti imánk megfogalmazóját: "Keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni, és érette melegülni." *Illyés Gyula* pedig tovább megy, és nemcsak emlékezni hív, de munkára serkent: "A múltat is teremteni kell. Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják."

A harmadik konferenciánkra, a Magyarörmény Kulturális Napokra megjelent hatalmas jelentőségű munka, ama 548 oldalas opus, az "Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája" jelentős forrásmunkája lehet az újabb feltárásoknak, értékeink közkinccsé tételének. Nemcsak azáltal, amit tartalmaz, hanem azzal is, ami hiányzik belőle, ösztönözve bennünket, mindannyiunkat, magyarörményeket-örménymagyarokat határon innen és túl, hogy ismereteinkkel kiegészítsük, kijavítsuk, a hiányokat kitöltsük. Nem mulaszthatom el, hogy itt is, most is köszönetet mondjak a könyv létrehozóinak, a címerrel nem rendelkező, csak lelkében nemes "köznép" nevében is. Köszönjük Nektek kedves segítőtársaink, igaz barátaink e korszakalkotó munkát, a sok és sokféle segítséget, igyekszünk meghálálni szorgalommal, sok aprómunkával, hogy a következő, bővített kiadásban már kevesebb "fehér folt" maradjon, és a Trianon utáni Erdély anyaga is teljesebb lehessen.

Remélem, jövőre Kolozsváron az addig már elismertetett, bejegyzett Romániai Magyarörmény Szövetség lehet házigazdája negyedik konferenciánknak. Addig is jó munkát (most jó étvágyat) és a Jóisten áldjon meg benneteket!

B. Kovács Júlia

Zubolyt érdemes olvasni

Mottó:

"A diaszpóra életérzéklése összetartó és nem kirekesztő, építő és nem tékozló, önmagát nem csonkítja meg azok eltaszításával, akik hozzájuk tartozónak vallják magukat. Sok-sok gyengesége ellenére, a diaszpórának mindig erőt adott az, hogy az önkéntesség tartotta és tartja össze, a lélek ereje, a nyelvi örökség, a jó hagyományok hatalma."

"...a túlságos zártságot tartam igazi torzulásnak. Különösnek tűnhetik, mert a diaszpóra végső soron alakzat egy alakzaton belül és megtartó ereje éppen a különvalóság. De nem az elzárkózás! Magába zárkózás - már-már szektás megszállottsággal - széthulláshoz vezet.

A zártság lehet gyengeség jele, a magabiztos nyitottság az erőé."

Beke György

Élet és Irodalom 1981. február. 7.

Valljuk be: a nagyközösség 100 évvel ezelőtt sem volt tisztában a hazai örménység szerepével, múltjával, úgyhogy a sajtóban már akkor elkelt egy kis bemutatkozás. *Dr. Bányai Elemér* ("Zuboly") ezt is megkísérelte...

Egy népfaj pusztulása

Az a szociológiai folyamat, ami az erdélyi részek egyes pontjain pár évtized óta végbemegy, különösen érdemes a magyarság figyelmére. Pusztulóban van egy népfaj, melynek tökéletes

kipusztulását megakadályozni azonban hazafias ügy és nemzeti érdek volna egyaránt. Egy hosszú történelmi processzus végső fejleményei bontakoznak ki abból a képből, amit az erdélyi nemzetiségek egyik legderekabbja és talentumban legkiválóbbja tár fel mai mivoltában s ez a kép jelen voltában, valamint lassú átalakulásának különféle stádiumában igen érdekes szociológiai tanulságokat demonstrál. Nem a székeltség pusztulásáról van szó, hanem egy másik fajtáról, melyet a magyar publikum jóformán ma sem ismer: az örménységről. S miután az utolsó két és fél században alig van nemzetiség e hazában, melyet a magyar kultúra ereje annyira átformált volna, mint az örményt, ez a tény szinte ünnepi alkalom arra nézve, hogy a magyar szellem emez átalakító erejének hatását, útját és körülményeit történelmi fontosságú események kapcsolatában megvilágítsuk.

1672-ben költöztek be nagyobb számmal az első örmény tömegek Erdélybe. A letelepülés a XVIII. század elejéig tartott s egy-egy csoport kihúzódott Magyarországra, a temesi bánvárosba, Arad megyébe, míg egy másik rész, melyből ma már hírmondó sem él, Újvidéken vonta meg magát. Óriási vagyont, nagy műveltséget hoztak be az országba s az együttes életre való intézmények kész konstrukcióját. Ahol csak lehetett, városokat, egyházi szervezeteket alkottak s külön a maguk világi főintézményét, az úgynevezett örmény kompániát, melyet Szamosújvárról igazgattak. Mint egy kis fejedelemség, úgy élt az erdélyi örménység még a XVIII. század elején is a maga pátriáiban s életmódjukat mindenütt a legnagyobb zárkózottság jellemezte. Városaik számára szabadalmakat szereztek, a földterületet, melyre városaik építették, saját vagyonukkal vásárolták meg s külsejében a modern kultúrvárosok legszebb típusait alkották, mialatt belső életük alapját a tradíciókhoz való ragaszkodásra, a teljesen zárt társadalom fejlesztésére fordították. Hű visszatükrözője volt ennek a szellemnek és vezérgondolatnak a máig legerősebb szervezetű és legtipikusabb örmény város: Szamosújvár. Északi és déli irányban húzódó lapályba építve, a körülövező hegyek mellett úgy húzódott meg, mintha eleve bűvőhelynek szánták volna. S a természettől való emegátak erősítéséről még külön is gondoskodtak az örmények: a várost körülvevő kőfalakkal és a várostól messze elhúzódó országutakkal.

Ebben a kínaiasan óvatos gondolkodásban és zárt életmódban nincs semmi különös és semmi meglepő. Egy olyan faj iparkodott ezekkel az elkerítési eszközökkel védelmet biztosítani magának, mely évszázadokon át a folytonos üldöztetés, pusztítás és sanyargatás veszedelmei között élt, melynek védelmére tehát a múlt semmi reményt nem ígért, a jelen pedig semmit nem adott. Ám mikor a település, társadalmi megalakulás és szervezkedés munkája mindenütt végbement: jelentkezett az élettel való érintkezés állandó szüksége és itt érte a viszonyokkal való megalkuvás első kényszere az örményeket. Közigazgatásukat, egyházi, társadalmi intézményeiket vezethették a maguk nyelvén, a liberális erdélyi fejedelemség bele nem szólt, de a kereskedelem folytatására, miután jobbára magyar felekkel álltak összeköttetésben, el kellett sajátítaniok hamarosan a magyar nyelvet. Hatóságaiknál pedig a XIX. század elején alkalmazniok kellett olyan egyéneket is, kik a guberniummal való érintkezés nyelvét, a latint is tökéletesen bírták. A magyar nyelvet korán elsajátították; miként Jósika írja emlékirataiban, kezdetben igen furcsán beszélhették, sőt az intelligensebb elem már írásban is elég jól elsajátította. De még a nyelv elsajátításánál is gyorsabban történt nemzeti viseletüknek magyarra való felcserélése s hogy ez milyen korán kezdődött, mutatják azok a templomi freskók, egyházi vonatkozású képek, hol örmény férfiak, nők és gyermekek már a XVIII. század elején magyar viseletben szerepeltek. Az örmény zárt társadalom ezekkel a tünetekkel azért még korántsem állott a bomlás útján, éppen csak elvonult felette a magyar kultúra szellője, melyet tudomásul nem venni vagy ignorálni nem lehetett. A bomlás lassan ment s minden bomlási folyamaton keresztül húzódott egy fő szempont, az általános jólét érdeke, mely öntudatosan leginkább azonban öntudatlanul, de közönyössé tette őket szervezetük faji jellegének csökkenése iránt.

Az egységes igazgatás alatt levő örmény kompániák először is gyorsan különváltak s ezzel az erő, mely szervezettségükben rejtett, már kisebb hatásúvá vált. Püspökük halála után nem tudtak az új püspök személyében megállapodni, ami a római szentszék beavatkozását provokálta s lassanként az erdélyi római katolikus püspöki egyházmegye hatáskörébe kerültek, ahol ma is vannak, Ámde

bárminő jólétben éltek s bármennyire irigyeltek voltak az erdélyi népektől, a magyarsággal nem foghattak össze ellentétes nyelvük és ellentétes műveltségüknél fogva. Más szokások, más nézetek, más érzések követői lévén, bármennyire demonstrálták hazafiságukat, a társadalmi életben nem voltak elismerve. S miután mindig az a hiány fáj az embernek, ami még van, az örmények is eme hiányok fokozatos megszüntetésére törekedtek.

Ekkor kezdődik az intelligensebb elemeknél a magyar nyelv nagyobb mérvű elsajátítása, a magyar irodalom iránt való érdeklődés és a magyar szokások felvételének kezdete.

1824-ben pedig megjelenik Bécsben, Szamosújvár városa költségén, az erdélyi örmény ifjúság használatára az első örmény-magyar ABC-könyvecske, mely a maga igénytelenségével egy készülődő szociológiai átalakulásnak immár nevezetes szimbóluma. Nem magyar ember volt a készítője ennek a könyvecskének, hanem egy tetőtől talpig örmény tanítómester - *Gábrus Zakariás*, - aki még egy örmény hagyományokon és műveltségen nevelődött generációnak volt az ivadéka s bárha az ő irodalmi működése egyfelől a tradíciók továbbadására irányult, másfelől már öntudatosan jelentkezett nála a belátás, hogy a magyar nyelv tudása nélkül a hazai örménység a legnagyobb gátat állítja boldogulása elébe. Négy év múlva egy másik, szintén igen jelentéktelen, de társadalmi szempontból nevezetes fontosságú nyomtatvány jelent meg - Világosító Szent Gergely Officiuma címmel - mely már egyházi énekeknek magyar nyelven való fordítását tartalmazta. Ez a munka is Gábrus tanítómestertől való, valamint később az "Isten áldd meg a magyart" és a "Hazádnak rendületlenül" himnuszok örmény fordításai is. Ezeket a darabokat már azok számára készítette Gábrus, kiknek nem volt sem idejük, sem alkalmuk a magyar nyelv megtanulására. A Gábrus Zakariás működésével egyidejűleg történt a világi közigazgatás terén egy - magyar szempontból - fontos, vagyis korszakos lépés. Szamosújvár városa ugyanis elhatározta, hogy jegyzőkönyveit, ügyvezetését az örmény helyett ezentúl magyarra cseréli fel és a hatóság hivatalos nyelvénvé a magyart teszi. A határozat révén magától értetődő lett, hogy a tisztviselői kvalifikáció egyik kellékéül a magyar nyelv tudása lett kijelölve. A világi akció után egyházi téren folyt a magyar nyelv érdekében való előkészítő munka és a múlt század negyvenes éveiben már a templomi prédikálószékekben is felhangzott a magyar szó. Mindezek a változások lassan, észrevétlenül folytak, miközben az örménység tömegében a faj, a múlt és a nyelv iránt való érzelmi szimpátiák erősen éltek. Az 1848-iki átalakulások az örményeket is minden jogok részesévé avatták; ekkor aztán megnyílt az út mindenki számára az érvényesüléshez. Az örmény nyelv és szokások meghúzódtak egyes családokban s az egyházban, az iskola nyelve azonban kizárólag magyar lett ezután, habár örmény alapokból létesítették s a jellege is felekezeti volt. Ugyanez történt Erzsébetvároson is, csak hogy ott valamivel előbb s miután más viszonyok közé jutottak, valamivel gyorsabb tempóban. Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen ekkor a lakosságnak 99 százaléka tudott már magyarul, a többi helyeken pedig - hol aránylag nagyobb számmal, de szétszóródva éltek, mint Désen, Máramarosszigeten, Tordán, Kézdivásárhelyen, Kolozsváron stb. - már kivétel nélkül beszélték a magyar nyelvet. A szervezettebb kolóniákban ezek a magyarul tudó örmények, vagyis az ifjúság lett a magyarosodás úttörője a családokban. A nyoma ennek az állapotnak Erdélyben még ma is megvan, de már ritkaság s néhány év múlva, az öregek kihaltával, teljesen megszűnik.

A magyar nyelv, magyar kultúra és magyar szokások felvétele azonban nemcsak a tökéletes megmagyarosodást eredményezte, hanem a tradícióktól való végleges elszakadást is. S amikor ez az elszakadás megindult, akkor kezdett a magyar örménység gazdaságilag is pusztulni. Ezt a példát azonban a bánáti vidékekre költözött örmény telepések életével lehet illusztrálni legjobban. Ezek a telepések jobbra Szamosújvárról, Erzsébetvárosról és Gyergyószentmiklósról kiköltözött dúsgazdag örmények voltak, kik a törökök kiűzésével felszabadult óriási, sok helyen mocsaras, míveletlen földterületeket megvásárolták és gazdálkodáshoz fogtak. A másik rész folytatta tovább is a kereskedést bent az országban, de kifelé is, Bécsig, Hamburgig, Párizsig.

Majdnem valamennyien nemességre emeltettek s már az első generációban az ifjabb ivadéknál jelentkezett egy olyan törekvés, mely vagy kicsinyelte, vagy praktikusnak nem tartotta apái foglalkozását s ennél fogva más ambíciók elérésére törekedett. Az örmény dzsenti típusa itt

fejlődött ki legkorábban, majd Erzsébetvároson s mindkét helyen hivatását jóidőn keresztül abban látta, hogy amit apái megszereztek, muzsikaszó mellett, sírvavigadó magyar módszer szerint elköltötte, adósságokba merült s azután hivatali egzisztencia után nézett. Néhány családban, ahol a tradíciók ereje teljesen nem bénult meg s a morális érzést sem ejtették meg kába, csillogó, a nemesség és az arisztokrácia allűrjeit majmoló külsőségek, a gazdasági erő épen fennmaradt, legtöbb helyen azonban, mihelyt az örménység politikailag felszabadult és a magyar műveltségben tökéletesen felolvadt, saját gazdasági csődje árán szerezte meg magyarrá válását.

Más színezetben és más motívumok hatása alatt ugyaneme tünetek jelentkeztek az erdélyi örménység körében, melyet ösztöne és élete körülményei közel két századig a kereskedői foglalkozásra utaltak. A nagyapa és apa munkájából az unoka azonban kiszakadt és a megkezdett ipari, kereskedői munkák, megszerzett, jól megalapított és tőkét ígérő kereskedelmi vállalatok egyenként megszűntek. Az a speciális magyar nemzeti előítélet, hogy a kereskedő, iparos nem ember s még ha produktív is a szakmájában, csak félig társadalmi lény, csodálatos módon átplántálódott az örmények gondolkozásmódjába, mihelyt a magyarosodás stádiumán átjutottak.

Az ifjabb generáció a produktív pályák iránt való utálatában a lateiner pályákat szállotta meg s az apja anyagi erejét felemészte, olyan társadalmi rendbe tolt fel magát, ahol - amiben eddig legkevesebb része volt -, a társadalmi elismerésben dúslakodhatott most a burzsoázia szomszédságában. "Hivatalista", vagyis úr iparkodott lenni mindenki s ma már az egykor virtuozitásig élelmes és kereskedelmi koncepciók iránt gazdag vénával bíró faj nem is képes az életküzdelmekben a biztosnak minősített lateinerpályákon kívül másféle professzióban erejét kipróbálni. Végső határa ennek a degenerációnak alig 15-20 évvel előbbi időkre nyúlik vissza s az országos gazdasági válságokon, az élet megváltozott feltételein kívül előidézte egy olyan körülmény, mely szintén a faji és társadalmi átalakulás következményein szilárdult meg. Az intézményekkel, szokásokkal, hagyományokkal és mesterséges eszközökkel kínai-falszerűen zárkózottá fejlesztett örmény társadalom minden oldalát 1850-től kezdve erős rés-ütések érték.

Például Szamosújváron még a múlt század hetvenes éveinek végén is az országút nem a városon keresztül vezetett, vasút a városnak még a környékén sem járt, az üzérkedési (értsd: üzletmeneti - a szerk.) formák tehát csekély módosulással még abban a rendszerben folytak, mint a XIX. század elején.

Ámde a közlekedési eszközök váratlan beálltával a kereskedelmi élet nem-hogy fejlődött volna, hanem fokozatosan hanyatlott. A legújabb nemzedék annyira megszállotta a hivatali egzisztenciára vezető iskolákat, hogy a szakiskolák számára emberanyag már nem jutott s így a kereskedelem modernebb formáit ez az évszázadokon át kereskedésből élő faj nemcsak hogy nem fejlesztette, de el sem sajátította. Következtek azután úgynevezett kulturális alkotások, amiknek egyik karikatúrája gyanánt jelentkezett két állami főgimnáziumi intézmény létesítése a két fő erdélyi örmény városban, vagyis olyan helyeken, hol a népfoglalkozás fejlesztése a főgimnáziummal merőben ellentétes intézményt kívánt volna. Állami bölcsesség és malomalatti politika hozta létre ezeket az intézményeket, melyek még jobban siettették a produktivitásra teremtett faj nagy tömegének e téren való fontos hivatása elzárását. Erdélyben 1870-ig a kereskedelem majdnem kizárólag az örmények kezében volt. Ők voltak a szenzálok, börziánerek (alkuszok, tőzsdések - a szerk.), vállalkozók, közvetítők, termelők egy személyben. Innen kezdve lanyhul a hatásuk és szűnik meg rohamosan jelentőségük, úgyannyira, hogy harmincöt év alatt legkevesebb 70 százalék arányában szorultak le a kereskedelmi élet teréről. Két és fél század alatt a beolvasztó és átalakító munka tehát végbement s ma már ez a faj éppen annyira magyar, mint a legtelivébb bennszülött. S éppen annyira nem él kereskedői szellem benne, mint a magyarban s előítéleteiben, jó és rossz tulajdonságaiban is hozzáidomult a mintaképhez, melyre formálódott.

Az átalakulási folyamat társadalmi törvényszerűséggel ment végbe. Kis töredék lévén a magyar nép tengerében, sorsa már eleve az volt s életérdeke is ezt parancsolta, hogy az idők folyamán nem csak érzelmileg, hanem nyelvében, szokásaiban, eszményében és törekvéseiben is magyarrá váljon. Miként az egyes embernél a fizikai pusztulás folyamata, akként járta le magát náluk is - amennyire

társadalmi közösségben ez lehetséges - a történelmi tényezők átalakító ereje, melyek eredménye a mai magyar örménység. A szellem lassú kialakulásának törvényszerű tünetei, hogy a mindegyre apadó öntudatból előbb a komplikáltabb grammatikai formák és összetételek lépnek ki, azután a kevésbé komplikáltak egészen a legegyszerűbb, legprimitívebb őskifejezéseikig, egy népfaj szimbolikus halálában is ugyanazokkal a törvényszerűségekkel járnak. A fogalmak után következnek a képzetek, ezek után az igék s legvégül maradnak az indulatszavak és indulathangok a pusztulásnak induló agyszervezetből, miután már előzőleg a komplikáltabb szellemi munka feltételei egyenként megszűntek. Az örmény faj átalakulásában is így maradtak ki rendre egyes tulajdonságok, míg végül a faj, mint etnografiai fogalom, eltűnt. A népnyelvben ezt az érdekes formációt most lehet leginkább kimutatni a maga roncsolt, minden harmadik-negyedik szavában magyarral kevert állapotában. A faj történelmi életében pedig azokkal a járulékokkal, melyek egy nép csontvázának speciális izomrendszerét alkotják. A magyarrá való alakulás főbb bázisai és mozzanatai voltak: a régi vallás elhagyása, a nemzeti (örmény) viselet mellőzése, a magyar nyelv elsajátítása, a magyar műveltség felvétele, miknek ellenében a másik oldalon a faji tulajdonságok ugyanannyi feláldozása.

A primitív, őslleki vonások egyes elemei, a szokások, ösztönök stb. véglegesen majd csak akkor mosódnak el, ha a hagyomány, a származási tudat és az évszázados fejlődés minden nyoma végleg eltűnik az egyetemes felolvadásban. Ezt a még hátralévő s amúgyis magától végbemenő processzust siettetni azonban már nem állami érdek, sőt egyáltalában nem érdek. A faj megbízhatósága, hazafias volta a történelmi élet nagy válságaiban állotta ki a próbát s ha politikai törekvéseiben, értelmi életében a magyarság eszményeit mindig magáénak vallotta, hivatásának legnagyobb mértékben megfelelt.

Majd ha a munkát, mely rájuk még vár, szellemi és társadalmi téren a magyar kultúra emelésére elvégezték, akkor az asszimiláció utolsó mozzanatait is siettetjük, de amíg történelmük, nyelvük, etnográfiajuk, ipari, kereskedelmi életük és társadalmi szervezetük gazdag dokumentumait és tanulságait egybe nem szedték és számba nem adták, addig magyar nemzeti érdek, hogy a faj élete mesterséges úton is meghosszabbítsák, hogy ezt a nagy kultúrmunkát a magyarság számára befejezhesse. Ha múzeumokat akarnak alapítani, intézményeket létesíteni, csak hadd csinálják, magyar törekvések dicsőségét fogják intézményeik hirdetni s egyházi szervezeteiknek is, ha majd elkövetkezik az idejük, az lesz hivatásuk, hogy legelsőnek és lehangosabban követeljék - a magyar oltárnyelvnek az örmény templomokba való behozatalát.

dr. Bányai Elemér (Zuboly)
(Pesti Napló 1905. augusztus 27.)

"Sapientia sat!" - mondja a régi latin szólás: a bölcsnek elég ennyi, az okos ennyiből is ért. Lapunk olvasói jól ismerik Zubolyt, a szamosújvári származású magyarörmény újságíró, dr. Bányai Elemért. Megdöbbenő sorai - és különösen az utolsó bekezdés következtetéseiire hívjuk fel az Olvasó figyelmét! - gondolkodásra, cselekvésre is készítenek.

Hiszen azóta is - újabban különösen - azzal a feladattal birkózunk, hogy megőrizzük örmény származástudattal terhelt (?), áldott (?) magyarságunkat. S ne feledjük: nehéz, de értékes dolog egnél több örökséget, kultúrkinccset tudni a magunkénak.

Kulturális hírek

November 17-18-án zajlott Gödöllőn, a Szent István Egyetemen az Európai Kisebbségek Nemzetközi Kulturális Konferenciája "Együttélés Európában - 2000, a kisebbség mint kulturális egység viszonya a többség kultúrájához" címmel, amelyen részt vett az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnöke, dr. Issekutz Sarolta is.